

כוחה המרפא של הסולידריות

מסע פילוסופי, ספרותי ופסיכואנליטי

קלאודיה קוגן

תוכן עניינים

.....	פתח דבר
.....	מבוא
.....	חלק א: סולידריות ופילוסופיה
.....	פרק ראשון: האדם כישות פתוחה
.....	פרק שני: תופעת הסולידריות בספרות
.....	הסולידריות האנושית כתופעה קולקטיבית
.....	התבוננות ראשונית על הפרט הסולידרי
.....	פרק שלישי: סולידריות 'עם שכמותי'
.....	סולידריות אקסקלוסיבית או של 'הוצאה אל מחוץ'
.....	סולידריות על בסיס הדדיות
.....	סולידריות של אחדות במאבק למען מטרה משותפת
.....	סולידריות במצבי קצה
.....	סולידריות מותנית
.....	הדמיון וגבולותיו
.....	פרק רביעי: סולידריות כחריגה מה'עצמי'
.....	ההיבט המטפיזי-אוניברסלי
.....	היבט ההליכה אל הקצה – מחוות הגוף במעשה הסולידרי
.....	ההיבט האתי של הסולידריות כחריגה מה'עצמי'
.....	חלק ב: סולידריות ופסיכואנליזה
.....	פרק חמישי: האדם כישות פתוחה
.....	האדם כישות סגורה – פרויד, פסיכואנליזה קלאסית וסולידריות
.....	האדם כישות פתוחה – פסיכולוגיית העצמי הפסיכואנליטית והמטריצה האמפתית
.....	פרק שישי: שאלת הטוב שבאדם
.....	שאלת הטוב שבאדם – הפסיכואנליזה הקלאסית
.....	האדם המופנה אל זולתו – פסיכולוגיית העצמי
.....	פרק שביעי: המפגש הפסיכואנליטי כמרחב סולידרי
.....	הטיפול הפסיכואנליטי כמרחב אתי
.....	סולידריות במרחב הטיפולי
.....	פרק שמיני: מקומה של ההכרה בשותפות האנושית במרחב הפסיכואנליטי
.....	הטרנספורמטיביות של הנפש
.....	המרחב הפסיכואנליטי וההכרה ב'טוב'
.....	ההכרה ב'עצמי' המשתתף
.....	ביבליוגרפיה
.....	מפתח

פתח דבר

העניין והצורך לחקור את שאלת הסולידריות, כמו את מקומה של הפסיכואנליזה בשאלה זו, הגיעו מתוך ידיעה פנימית ארוכת שנים שהדיסציפלינה התרפויטית איננה יכולה להיוותר מחוץ לעיסוק באופני הקיום המיטיבים של בני אדם, איש כלפי רעהו; או מחוץ לשאלת השותפות האנושית. יואל הופמן כותב: "שכחנו לאחל שנה אזרחית טובה גם לפסיכולוגים שהקור בוודאי מפריע להם לבחון את נפש האדם. מי ייתן ובשנה הבאה נפשותיהם תותכנה (כמו שמתכנים עופרת) אל התבנית הגדולה של נפש העולם ולא תהיה יותר חציצה בין עיניהם (שמאחורי המשקפיים) ובין עיני האנשים שבהם הם מסתכלים. ושיבוטל החוק שאוסר עליהם לחבק את הזולת ובעיקר, שמישהו גם יחבק אותם. מפני שאין בדידות גדולה יותר מבדידותו של הפסיכולוג. מחשבתו תמיד כפולה שכן הוא נכפה למחשבה על מחשבה ולפעמים אפילו למחשבה על מחשבה על מחשבה. ואפרופו מחשבה על מחשבה. כמובן שאנחנו מברכים גם את הפילוסופים. אבל להם צריך לאחל בעיקר שיישנו".¹

ספר זה מצטרף לעבודה הגותית העוסקת בהוצאתו של ה"פסיכולוג" מן הקור של מי שנעמד בעמדת "ניתוח" מבחוץ, והוא עוד נדבך בניסיון להצטרף ל"נפש העולם" מתוך קרבה עמוקה והשתתפות בחיי הזולת הנתון לפגעי ימיו.

ספר זה הוא הזמנה מושכלת ומנומקת לקהל הקוראים הרחב, ולעוסקים בטיפול הנפשי בפרט, להתייבב ללא חיץ בעמדת פתיחות והקשבה המאפשרת לזולת הנתון לבדידותו להימצא במרחב איחוי מתוך קרבת נפש הנובעת מן ההכרה העמוקה במה שמחבר בינינו בני האדם. זהו ספר שכול כולו מבקש לשוב ולהתבונן במה שבני אדם יכולים להיות איש בעבור רעהו גם בחיים עצמם וגם במרחב התרפויטי, שהוא עוד מרחב שבו אנו מתהווים כבני אדם ואנשי הטיפול לומדים בו שוב ושוב את מעשה הושטת היד.

אך לא פחות מכל אלה, ספר זה מניח במרכזו את שאלת מימושו של כל אדם, ובכלל זה של האדם המטופל, כסובייקט המבקש להתגלם בעולם כ"יש סולידרי".

ובאשר לפילוסופים, ארצה לומר כי בעזרתם, כמו בעזרת הסופרים, התרומם הספר הזה למרחבים שהפתיעו גם אותי וכי בזכותם התעוררו המשגות הפסיכואנליטיות לחיים שטרם הכרתי. גם את אופק עולמי כאדם שינו לתמיד.

ולסיום קטע משיחה קצרה מספרו של אלבר קאמי "הדבר", שיחה שהתקיימה בין רייה, הרופא המסור, ובין טארו, הכרוניקאי המתעד:

¹ יואל הופמן, מצבי רוח, פסקה 152.

כשסיים את דבריו טלטל טארו את שוקו וטפח קלות בכף רגלו על המרפסת. אחרי ששתקו רגע, הזדקף מעט הרופא ושאל את טארו אם יש לו מושג מהי הדרך שמוליכה אל השלום והשלווה.

ענה לו טארו:

”כן, אהבת הזולת”².

² קאמי, הדבר, עמ' 222. ההדגשה שלי.

מבוא

הסולידריות האנושית, המבטאת את קיומו של האנושי בעולם, היא תופעה קריטית בשאלת האדם. מאז ומעולם עסקו דיסציפלינות רבות ביכולתו של האדם לחרוג מעצמו, מצרכיו האישיים, האגואיסטיים, ולחבור לצורכי זולתו. חבירה זו יכולה לבוא לידי ביטוי הן במעשים הקטנים של היום-יום והן במצבי קצה הדורשים לעיתים מהפרט לסכן את עצם קיומו. המופעים המבטאים את יכולתם של בני אדם להתייבב בעבור הזולת רבים ומגוונים וכולם מראים מה בני האדם יכולים להיות איש בעבור רעהו.

לצד התאורטיזציה הנרחבת על תופעת הסולידריות המגיעה מתחומי דעת רבים, כגון פילוסופיה, היסטוריה, סוציולוגיה, פוליטיקה, משפט, כלכלה, ביולוגיה ופסיכולוגיה חברתית, בולטת בהיעדרה הפסיכואנליזה. הפסיכואנליזה, כדיסציפלינה העוסקת בתאוריה של חיי הנפש ושיבושם, כמו בתאוריה של הפרקטיקה התרפויטית, נותרה מחוץ לשיח רלוונטי בנושא זה, ומכאן עולה הכוח המניע של הספר הזה.

הפסיכואנליזה הקלאסית,³ כתאוריה ופרקטיקה של מעמקי הנפש וריפוייה, מתארת אדם החי בקונפליקטואליות בסיסית עם עצמו ועם סביבתו החברתית והתרבותית, התובעת ממנו לרסן את הדחפים הדורשים את סיפוקם מטעם האיד.⁴ הקרע האינהרנטי בין מניעיו של הפרט (עקרון העונג) ובין מניעיו של הכלל (עקרון המציאות) שהניחה הגותו של זיגמונד פרויד מוליך להתנגשות אינטרינזית בין כוחות הפנים לכוחות החוץ, וזו יוצרת אדם שקיומו החברתי הוא תולדה של מנגנוני הגנה שמרסנים את האמת הדחפית הטמונה בו. הנחות יסוד אלה הותירו את הפסיכואנליזה הקלאסית מחוץ לשיח משמעותי על אודות יכולתו של האדם לחיות כמשתתף חיוני בעולם וכייש סולידרי. העדר זה פער חלל אשר לו השלכות רבות וקשות הן על שימור הרלוונטיות של הגות זו בשאלות קריטיות לקיום האנושי והן על יצירת פרקטיקה טיפולית שיכולה להכיר בצורכי הפרט לחיות את ישותו הערכית והסולידרית.

חלל זה הותיר מחוץ לחדר הטיפולים את צורכי המטופלים להשתתף במה שמתרחש בחברה שסביבם, ואת הפסיכואנליזה כדיסציפלינה, מחוץ לשיח על אודות סולידריות כתופעה משמעותית הנוגעת למקומו של הפרט בחיי הכלל. עובדות מצערות אלה הן המניע שבגיננו נכתב הספר הזה, המנסה להוציא את הדיסציפלינה התרפויטית, הממוקדת מן היסוד בחייו של האינדיבידואל, אל העולם שסביבה.

³ במונח "קלאסית", הכוונה לפרויד וממשיכיו הדוגלים בתאוריית הדחף.

⁴ Freud, The Ego and the Id, pp. 27-36

ספר זה מחבר בין דיסציפלינה שכל מטרתה היא קיומו הפסיכולוגי של האינדיבידואל ובין תופעה הנוגעת לקיומנו המשותף. מעשה חיבור זה עשוי להשיב את הפסיכואנליזה לזירה עקרונית זו ולייצר השפעה של ממש על הפרקטיקה הטיפולית, על מנת שיהיה בכוחה של זו להכיר ואף להצמיח אזורי הוויה אלה. אם כן, הספר עוסק ביכולתה של הפסיכואנליזה להרחיב את תשתיתה התאורטית ולראות באדם לא רק אינדיבידואל אלא גם ישות פתוחה שיכולה לממש את תכלית קיומה דרך היותה משתתפת חיונית בסביבה האנושית שאלה היא שייכת.

על חקר התופעות

הסולידריות האנושית היא תופעה שמסמנת את יכולתו של האדם לפעול למען זולתו. ייחודו של ספר זה נטוע בדיון שהוא דן בתופעת הסולידריות כפי שהיא מתגלמת בפרט הסולידרי, לעומת חקר התופעה כתופעה קולקטיבית או חברתית-קבוצתית, ואשר לרוב מתוארת כתופעה שקורית מעצמה. מטרתו הראשונית של הספר היא לתאר את ההתרחשות הפנימית שבגינה אדם יכול, ברגע נתון, "לצאת מעצמו" ולפעול למען אדם אחר. חקר האדם האינדיבידואל הפועל סולידרית הוא בבחינת נקודת צומת מרכזית לחיבור העיקרי הנעשה כאן בסופו של דבר בין תופעת הסולידריות ובין המרחב הפסיכותרפויטי. חקר זה מושתת על פרספקטיבה בין-תחומית שמכירה בחשיבות תרומתם של שדות ידע שונים זה לזה. התחומים שעל בסיסם קרם ספר זה עור וגידים הם הפילוסופיה, הספרות, הפסיכואנליזה, בעיקר פסיכולוגיית העצמי הפסיכואנליטית, וטקסטים טיפוליים-קליניים שנוגעים בנושא הסולידריות.

הפילוסופיה, באמצעות המסורת הפנומנולוגית, מאפשרת את החזרה לדברים עצמם, חזרה שמטרתה להגיע אל המהויות, אל המבנים המרכיבים את הדברים השונים בניסיון האנושי. החזרה לדברים עצמם מחייבת עמדה תיאורית מתוך הנחה שאם יתמסר החוקר למחוות התיאור, יבקע בסופו של דבר הנתון ויאיר את מהותו.

את הידע המגיע מן הפילוסופיה משלימה הספרות באמצעות מתודה שפיתח אבי שגיא. בספרו "אור מתוך הסדק" כותב שגיא כי "השימוש בספרות הוא אפוא כניסה לסדק ספרותי לשוני, המאפשר לנו לחשוף את מה שהוסתר – הסדק האונטולוגי. השכבה האפיסטמולוגית והלשונית מייצרת עולם שאין בו סדקים. אבל הספרות היא מרחב לשוני המאפשר לסדק האונטולוגי להגיח ולהופיע; היא משמשת 'פה' למה שהוסתר וסולק".⁵ מה שהוסתר וסולק הוא, לדעת שגיא, מרקם החיים

⁵ שגיא, אור מתוך הסדק, עמ' 14.

הריאליים המבקשים להתבטא ולהראות את עצמם באופנים שלעיתים נותרים סגורים בפני המשגות וקטגוריות פילוסופיות.

הטקסטים הספרותיים והטיפוליים-קליניים נתונים בספר זה לקריאה פרשנית שמבוססת על ההרמנויטיקה של השבת המובן שהציע פול ריקר. על הרמנויטיקה זו כותב ג'ון טומפסון בפרק המבוא לספרו של ריקר "הרמנויטיקה ומדעי האדם":

על פי מבט זה, הרמנויטיקה היא מהלך של השבת המובן המופנה אל המפרש בצורת מסר. הרמנויטיקה כזו מוזנת על ידי אמון, על ידי רצון להקשיב, והיא מאופיינת על ידי יראת כבוד כלפי הסימבול כמגלה דבר-מה קדוש.⁶

ההרמנויטיקה של השבת המובן, שלא כהרמנויטיקה של חשד שהפעילו מרקס, ניטשה ופרויד,⁷ מתקיימת מתוך מתן אמון בטקסט, מתוך הקשבה הנובעת מיראת כבוד כלפי התגלותו של דבר-מה קדוש, והבחירה בה דווקא עקרונית בספר זה. היא משמשת בסיס פרשני יציב לכל אורכו, ובעזרתה מפורשים החומרים השונים ומושתתים הרעיונות ההגותיים המועלים בו.

לבסוף, באמצעות פסיכולוגיית העצמי בעיקר וגישות פסיכואנליטיות עכשוויות אחרות מתאפשרת כניסתה של הסולידריות אל המרחב הפסיכותרפויטי. פסיכולוגיית העצמי רואה באדם ישות המושתתת באופן מתמיד על מצע אנושי שמחזיק אותה; בני האדם מחוברים זה לזה, והמשמעויות הנרחבות של עובדה זו, בהתפתחות, בפתולוגיה ובריפוי, הן מרחיקות לכת. לא עוד אדם כיחידה הסגורה לעצמה ונתונה למערבולות הדחף וכזו הנפתחת אל האחר כהישג התפתחותי, אלא כינון של חיים אנושיים הנתועים עמוק בהתייבבותו של האחד למען האחר, של איש למען רעהו. על בסיס הנחות אלה ואחרות המוצגות בהרחבה בהמשך הדברים, מתבהרת כאמור מקומה של הפסיכואנליזה בשאלת הסולידריות האנושית.

מבנה הספר

לספר זה שני חלקים. החלק הראשון מתאר באמצעות שדה החשיבה הפילוסופית והספרות את תופעת הסולידריות כפי שהיא מתעוררת ומתגלמת בפרט הסולידרי. הבנת התופעה דרך הפרט הסולידרי היא כאמור עניין עקרוני בספר, שכן מטרתו היא בסופו של דבר להחיל את מסקנותיו על הפסיכואנליזה כדיסציפלינה הממוקדת במעמקי נפשו של האדם. מעשה התיאור וההבנה נועד להמשיג בהרחבה את מופעה השונים של ההתייבבות הסולידרית. התמצית הרעיונית המוצעת

John B. Thompson, Introduction, in: Ricoeur, Hermeneutics and the Human Sciences, p. XVII⁶

Ibid⁷

בחלק זה מוליכה להבנה שהסולידריות היא בעצם הכרה בשותפות האנושית כיסוד עמוק המניע לפעולה. פעולה זו יכולה להיות מקומית ומכוונת כלפי אלה הנתפסים כ'שכמותי' או כזו הנובעת מחריגה מה'עצמי' ומקורה בקימה מול העוול.

החלק השני של הספר דן בשאלה מהו מקומה של הפסיכואנליזה כתאוריה ופרקטיקה של מעמקי הנפש וריפוייה בדיון על סולידריות. ההבנה הנרחבת של תופעת הסולידריות המושגת בחלקו הראשון של הספר מאפשרת השתתה מוצקה יותר של הרעיונות הפסיכואנליטיים בדבר יכולתו של האדם להתגלם כיש סולידריי. מהלך זה נעשה בעיקר על בסיסה של פסיכולוגיית העצמי הפסיכואנליטית, ונכללת בו גם הצגה מעמיקה של מושגים ורעיונות מרכזיים בתאוריה. עוד מוצעת בחלק זה תרומה גדולה הנוגעת לתאוריה של הפרקטיקה התרפויטית.

הפרק הראשון נועד לחלץ את האדם מן הסגירות המונדית ולהשתית את עצם היותו ישות פתוחה החיה ומתממשת עם בני אדם אחרים כבסיס לאפשרות קיומה של תופעת הסולידריות.

בפרק השני מובא הרקע התאורטי לתופעת הסולידריות באמצעות הוגים רבים אשר עסקו בה לרוב דרך המופע הקולקטיבי או הממוסד. הטענה בפרק זה היא שנדרשות המשגות המסייעות בהבנת חווייתו הפרטיקולרית של הפרט הסולידרי, והיא מקבלת מענה בפרקים השלישי והרביעי.

בפרק השלישי מתוארת בהרחבה הסולידריות 'עם שכמותי', הסולידריות המתעוררת בפרט הסולידרי כלפי הקהילה הקרובה לו, זו שהוא מזהה כדומה לו או כזו החולקת עימו אינטרס משותף. זוהי סולידריות שמתקיימת כהסכם המבוסס על הדדיות, לכן ישנה מחויבות של אדם כלפי חברי קהילתו, וזו בחזרה מחויבת כלפיו. הסולידריות הנידונה בפרק זה מבוססת בהכרח על הבדלה אינהרנטית שמבדיל הפרט הסולידרי בין 'אנחנו' ובין 'הם'.

בפרק הרביעי מתוארת בהרחבה הסולידריות כחריגה מה'עצמי', חריגה שמתאפיינת בחוסר אינטרס או זהות משותפים בין הפרט הסולידרי ובין הנמען של פעולתו, חוץ מהיותם בני אדם. זוהי סולידריות רדיקלית עם האינטרס של האחר, והיא מבטאת, בשונה מן האתיקה הריאליסטית המוצגת בפרק השלישי, אתיקה של קימה אל מול העוול.

בפרק החמישי מבוצע מהלך תאורטי, באמצעות פסיכולוגיית העצמי, של היפתחות הישות האנושית אל הרע מתוך מקום עמוק ואורגני לו. במהלך זה לא מדובר עוד באדם כיחידה הסגורה לעצמה הנתונה למערבולות הדחף וכזו הנפתחת אל האחר כהישג התפתחותי משני, אלא בכינון של חיים אנושיים הנתועים עמוק בהתייבבותו של איש בעבור רעהו.

בפרק השישי מנוסח בסיס תאורטי המאפשר לסובייקט של הפסיכואנליזה (המטופל או המטופלת) לפעול למען הזולת מתוך אמפתיה וקרבת נפש הנובעות ממעמקי ההיות שלו. פרק זה, בשונה מן התפיסות הקלאסיות, מעלה את האפשרות כי הטוב יכול לנבוע ממעמקי נפשו של האדם. הפרק השביעי עוסק בתאורטיזציה על התמקמותו של איש הטיפול במפגש הפסיכואנליטי כמרחב חיים סולידרי שנועד להושיט יד אל הרע על מנת לסמן בעבורו את קיומו של האנושי בעולם. אופני ההתמקמות נגזרו מן הדיון הנרחב שנעשה בעבודה זו בשאלת הסולידריות ומהנחות היסוד של פסיכולוגיית העצמי ותאוריות משיקות אחרות גם יחד. כך מנוסחות המשגות רבות שבעזרתן אפשר להציע עמדות תרפויטיות שונות ומשלימות שעשויות להועיל במרחב הטיפולי. הפרק השמיני, המסיים את הספר, מנסח דרך תאורטית וקלינית להכרה בצורך של הסובייקט של הפסיכואנליזה להשתתף סולידרית במרחבי החיים מתוך פנייה פתוחה אל רעיו בני האדם. הפרק דן במעשה הטיפולי, שהוא תמיד מפגש אנושי עם בני אדם הפונים מתוך רצון ותקווה לממש את עצמיותם בעולם. מימוש זה עשוי כאמור להתרחש גם באזורי השותפות עם בני אדם אחרים, ועל כן מוצעים בפרק זה אופני התייצבות של אנשי טיפול במרחב התרפויטי העשויים לאפשר הכרה במימוש קיומי זה.

לסיום, אני תקווה שספר זה ייקח את קוראיו למסע מרחיב אופקים ולבבות, ושמתוכו יזדמן עוד ממה שאנחנו יכולים להיות איש בעבור רעהו.